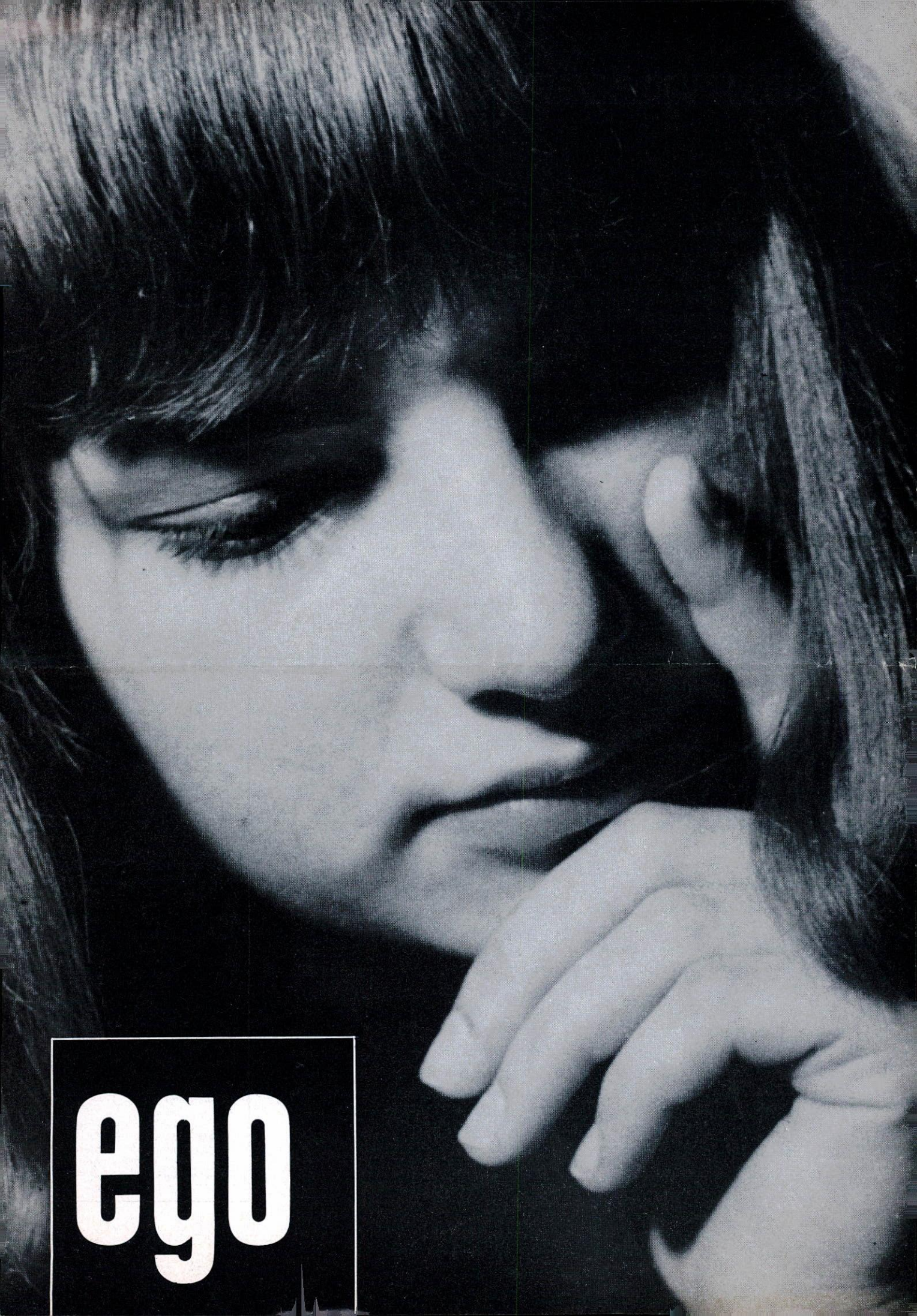

ego

Jezus van Nazaret

Enkele maanden geleden werd door het bureau van de hoofdraadsman een boekje uitgegeven waarop we hier nog eens de aandacht willen vestigen. Het boekje heet 'Jezus van Nazaret' en het heeft de bedoeling opvattingen van verschillende kant over Jezus het licht te doen zien. Naast een korte historische uiteenzetting vindt men bijdragen van drie christenen, drie humanisten, een jood, een moslim en een boeddhist.

Het is op deze wijze een uniek boekje geworden dat de bedoeling heeft om mensen die geboeid zijn door de figuur van Jezus van Nazaret nader te informeren omtrent de verschillende opvattingen die over hem bestaan. Het boekje is voortgekomen uit de humanistische geestelijke verzorging omdat in de gesprekken die daar worden gevoerd ook vaak vragen op dit gebied naar voren komen. Om een eenzijdige voorlichting te voorkomen hebben we dus schrijvers van verschillende overtuiging gevraagd. Dat is in de pers in het algemeen goed begrepen.

De Volkskrant van 18 augustus schrijft: 'De bijdragen vormen echter juist door hun verschillen een bijzonder interessant en op hun wijze belangrijk geheel. Daarom verdient de publikatie ook om haar openheid belangstelling en dank.'

De Nieuwe Linie van 22 juli zegt het volgende: 'Dit boekje markeert, als we het goed zien, allereerst een proces binnen het humanisme in Nederland. Het maakt een einde aan het gevaar van een getto-mentaliteit in eigen kring. Op de tweede plaats duidt het er op dat er in Nederland werkelijke verdraagzaamheid en ernstige aandacht voor elkanders geestelijke achtergronden aanwezig zijn. In sommige opzichten doet deze uitgave denken aan het eveneens onlangs verschenen, veel grotere werk van Gerhard Szczesny. Als humanistisch woordvoerder in West-Duitsland heeft hij een aantal fundamentele vragen gesteld aan de verschillende wereldgodsdiensten. Deze vragen en de daarop gegeven antwoorden wijzen in dezelfde richting van werkelijke aandacht voor elkaar.'

De recensent in Mens en Wereld, het orgaan van het Humanistisch Verbond schrijft tenslotte nog: 'Eigenaardig is het dus wel, dat juist uit de humanistische geestelijke verzorging een boekje over Jezus verschijnt maar na lezing van de inleiding en vooral na lezing van het boekje wordt de indruk van eigenaardigheid bepaald minder. Het is m.i. een interessant en niet zelden boeiend boek geworden, dat werkelijk voorlichting geeft.'

We zijn uiteraard verheugd dat een aantal kranten zo positief op onze uitgave heeft gereageerd. We hebben het boekje toegestuurd aan alle militairen die op het ogenblik van uitgave deelnemer waren aan de humanistische geestelijke verzorging.

Het is echter nimmer onze bedoeling geweest om het werkje tot deze kring te beperken. Het is onze overtuiging dat ook anderen er veel plezier aan zouden kunnen beleven. We zijn er daarom blij om dat het Humanistisch Verbond de uitgave nu van ons bureau heeft overgenomen, waardoor het boekje verkrijgbaar blijft en ook via de boekhandel kan worden besteld.

De prijs bedraagt *f* 2,95, wie rechtstreeks wil bestellen kan dat doen bij: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. We hopen dat velen van deze tip gebruik zullen maken.

RED.

ego

Maandblad van de humanistische geestelijke verzorging voor militairen

No. 6 – september 1967
6de jaargang

Redacteur: H. Lips, Hoofdraadsman

Adres redactie en administratie:
Bureau Hoofdraadsman,
Coornherthuis, Hoofdstraat 84,
Driebergen
telefoon 03438 – 2878

Vaste medewerkers:

Nico Haasbroek
Wim Jesse
Tom Weerheijm
Bob van Opzeeland
Bert Vuijsje
Henk J. Meier
Dick Zaal

Abonnementsprijs: *f* 6,– per jaar, te storten op postgirorekening 480414 t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische Geestelijke Verzorging te Driebergen

Militairen ontvangen het blad op aanvraag zonder betaling

Bij de voorplaat:

Zo maar een foto, van een willekeurig meisje. Danny Fröger, de fotograaf, noemde zijn 'model' Carla. Maar is het eigenlijk belangrijk? De foto heeft al charme genoeg.

Cruijff: Ajax niet kansloos

Ajax staat deze maand voor een interessante krachtmeting. Op 20 september komt de 'koninklijke garde' van Don Santiago de Bernabeu naar Amsterdam. Real Madrid, het grote Real met haar zo rijke historie speelt dan de eerste wedstrijd voor de Europa Cup tegen Ajax.

Johan Cruijff, ongetwijfeld Nederlands meest besproken en getalenteerde voetballer zegt over deze wedstrijd:

'We zijn niet kansloos. Na de wedstrijden van vorig jaar hebben we meer routine gekregen. Ja, ik weet het de mensen roepen nu al ach en wee. Ajax maakt het niet lang, zeggen anderen. Waarom nou? Ik begrijp dat niet, zijn we dan in werkelijkheid zoveel minder dan Real. Ik geloof dat het nog alleen in die naam zit. Vroeger torende Real boven alles uit. Maar nu? Vorig jaar wipte het met pijn en moeite langs Anderlecht en nu door Inter gewipt. Wat Anderlecht bijna volbracht, moeten wij toch ook kunnen. Nou en al zouden we verliezen wat dan nog! Dan ga je er toch met ere uit. En als je wint. Heus dan staan de supporters drie rijen dik op Schiphol.'

Johan Cruijff ligt languit op het Ajaxveld. Nog niet zo lang geleden werd Johan uitgeteld door de KNVB. Een jaar werd hij uit het Nederlands elftal verbannen.

Veel geleerd

Cruijff: 'Ik heb na die ongeluksdag ontzettend veel geleerd. Ja, het afgelopen seizoen ben ik veel wijzer geworden. Klinkt gek hè, maar nu nadat alles gelukkig weer op zijn pootjes terecht is gekomen, ben ik in mijn hart een heel klein beetje blij, dat die Glöckner me in de interland tegen Tsjechoslowakije van het veld heeft gestuurd. Ik had het nodig. Het kon niet langer meer. Die dreun moest eens komen. Anders was het waarschijnlijk helemaal fout met me gegaan. Het laatste half jaar heb ik over al deze zaken rustig kunnen nadenken. Geen Nederlands elftal, geen Europa Cup. Het was voorbij ik kon me alleen op de competitie concentreren. Voor mij is dat de redding geweest. Toch kwam de schorsing voor het Nederlands elftal keihard aan. Op dat moment zo vlak na die wedstrijd had ik dat niet verwacht. Een jaar kreeg ik. Ik kon het niet verwerken. Want heus neem het van me aan; in het Nederlands elftal spelen is een van de geweldigste momenten. Dat oranjeshirt heeft een zuigkracht. Je ontkomt er niet aan. Maar op die zonnige oktoberzondag heb ik mijn les geleerd. Nog zie ik die vinger van scheidsrechter Glöckner voor me. Hij wees alleen maar, meer deed hij niet. Wat een vreselijk moment. Doodstil was het in het Olympisch stadion. Wat schaamde ik me. Daar ging de snotneus. De jongste van alle tweeëntwintig werd van het veld gestuurd.'

Johan Cruijff is reëel genoeg als hij zegt: 'Toch geloof ik dat dit niet kon uitblijven. Het was de ontploffing van jaren ellende. Jaren heb ik op het randje gebalanceerd. Steeds — vaak in de jeugd — lag ik al overhoop met de scheidsrechters. Soms ook werd ik geschorst. Ik weet dat vele mensen me een rotjochie vonden. Ze weten echter niet dat je zelf alles probeert om het zo goed mogelijk te doen. Heus iedereen kent z'n eigen fouten. We hebben ze allemaal stuk voor stuk. Ik praat veel, dat weet ik. Zit bij ons in de familie. Voor een wedstrijd stond ik vaak in mezelf te praten. 'Rustig Johan. Blijf kalm.' Maar ik kon het niet. Als je aan het spelen bent zit je helemaal in de sfeer van de wedstrijd en vergeet je vaak je goede voornemens. Krijg je dan een tik, ja dan is de boot aan. Na die rel tegen de Tsjechen zag ik in wat er fout aan me was. Voor mij is dat een van de belangrijkste overwinningen in dit seizoen geweest.'

Aanbiedingen

Aan het begin van het nieuwe seizoen heeft Cruijff verschillende aantrekkelijke aanbiedingen van buitenlandse clubs gehad. De wedstrijden tegen Liverpool, waarover men over dertig jaar zeker nog zal spreken, hebben hem in Europa een grote bekendheid gegeven. Zou Johan in het buitenland willen spelen?

'Nog niet. Als ik van plan was geweest om volgend jaar weg te gaan — had ik zeker niet voor vier jaar getekend. Ik ben nu twintig. Als ik vierentwintig ben zie ik wel weer. Ik vind mezelf nog te jong om weg te gaan. Stel dat ik wegga bij Ajax. Naar Italië of Spanje, want naar een ander Europees land zou ik beslist niet willen. Echt ze zijn je na een paar jaar vergeten. Als je terugkomt mag je eerst nog een sloot belasting betalen ook. Voetbalroem is eigenlijk maar kort.'

WIM JESSE

Vermaatschappelijking van de strijdkrachten (3)

In de beide voorgaande nummers van dit blad heb ik geschreven over de rechtspositie van de militair en over de mogelijkheden van verbetering van de voorlichting en de begripsvorming in de militaire dienst. Ik deed dit naar aanleiding van enkele uitspraken van de minister van Defensie en de staatssecretaris voor de landmacht. Ik wil nu nader ingaan op wat ik in de voorgaande nummers noemde 'een menskundige behandeling van de militair'.

Ik ben mij er van bewust dat ik daarmede een delicaat onderwerp aansnijd. Mijn ervaring is dat men kritiek betrekking hebbende op algemene maatregelen en voorschriften wel verdraagt maar dat men de vinger leggende op tekortkomingen in de praktijk al spoedig veel verweer ontmoet. Dat is niet alleen in de militaire dienst het geval, ook elders ontmoet men deze 'lichtgeraaktheid' t.a.v. het praktisch handelen.

Op zichzelf is dat ook heel begrijpelijk, het is gemakkelijker om toe te geven dat de voorschriften verkeerd zijn dan om te erkennen dat men het zelf verkeerd doet. Ik wil wat dat betreft graag beginnen met de hand in eigen boezem te steken, het verwijt dat ik verkeerd heb gedacht treft me minder dan een verwijt dat ik verkeerd heb gehandeld. Ik heb dus bij voorbaat begrip voor het verweer dat mogelijkerwijze op dit artikel zal komen. Ik heb me bovendien voorgenomen om voorzichtig te zijn in wat ik ga schrijven. Of ik daarin zal slagen moet de lezer beoordelen.

Menskundige behandeling

Wat bedoel ik eigenlijk met dat wat plechtstatige woord 'menskundige behandeling'?

Wellicht was het beter om te spreken over een menswaardige behandeling maar dan moet daar meteen de opmerking bijgevoegd worden dat het geven van een dergelijke behandeling bepaald een aantal kundigheden vraagt. Er is geen sprake van dat een menswaardige behandeling zo maar uit de blauwe hemel komt vallen. Onderwijzers, leraren, maatschappelijke werkers, bedrijfsleiders, personeelschefs, reclasseringsambtenaren, jeugdleiders en gesprekleiders krijgen als regel een grondige opleiding waarin de elementen van een menswaardige behandeling en de methodieken om daar toe in de praktijk te komen uitvoerig worden belicht en beoefend.

De kern van wat ik wil zeggen is dit: ieder mens, op welke plaats hij ook is gesteld, verlangt dat hij als mens serieus wordt genomen. Hij verlangt, om eens enkele dingen te noemen, dat hij gelegenheid krijgt om zijn gedachten onder woorden te brengen en dat met deze woorden rekening wordt gehouden, hij verlangt dat zijn praktische levenssituatie, zijn voeding, zijn kleding, zijn slaapplaats zo zal zijn dat hij zich als mens tevreden gesteld voelt, hij verwacht dat met zijn belangen rekening gehouden zal worden en vooral verwacht hij dat de verhoudingen met de mede-mensen die met hem in dezelfde situatie verblijven zodanig zal zijn dat van een werkelijke mede-menselijkheid gesproken zal kunnen worden. Kortom hij verwacht als 'mens' behandeld te worden, niet in de eerste plaats als fabrieksarbeider, als winkelbediende of als militair, maar als mens. Als dat gebeurt dan is hij, als regel, ook bereid om de verplichtingen die uit het fabrieksarbeiderschap, het winkelbediendenschap en het militairschap voortvloeien op zich te nemen. Altijd echter onder voorwaarde dat daardoor zijn mens-zijn niet wordt bedreigd!

In wezen gaat het hier bij om het fundament van een gehumaniseerde democratische levenshouding, zo dikwijls gedoodverfd als het beginsel van onze westerse beschaving. Wij willen niet in de eerste plaats geclassificeerd en gewaardeerd worden op grond van functie, ambacht, maatschappelijke positie of rang maar op grond van ons mens-zijn.

Daarom heeft zich in onze maatschappij een veelvoud van rechtsuitspraken, maatregelen en behandelingstechnieken ontwikkeld waardoor de erkenning van dat mens-zijn van ieder individu zoveel mogelijk wordt gegarandeerd.

In alle opvoedingsvormen en -methoden in ons land wordt de jonge mens vertrouwd gemaakt met het klimaat van deze gehumaniseerde, democratische levenshouding en het is dan ook vanzelfsprekend dat hij met deze mentaliteit als dienstplichtig soldaat de militaire samenleving binnentreedt.

Mens en militair

Om daar dan de klap van zijn leven te krijgen in een brute, gemechaniseerde, hiërarchische maatschappij die met zijn mens-zijn geen enkele rekening houdt? Ja, als de dingen zo eenvoudig lagen!

In de eerste plaats worden door een goede militaire medische en psychische keuring duizenden jonge mensen buiten de militaire dienst gehouden omdat ze daarvoor minder geschikt worden geacht. In de militaire dienst wordt de jongeman onder een medische controle gehouden die beter is dan wat de meeste burgers in de burgersamenleving ondervinden. Er zijn vele diensten in de militaire maatschappij (medische dienst, sociale dienst, welzijnszorg enz.) die voor een redelijke begeleiding van de militair zorg dragen, voedsel, kleding en ligging zijn, een enkele uitzondering daar gelaten, ruim voldoende tot goed of uitstekend.

En wat vooral belangrijk is, er zijn vele commandanten, officieren en onderofficieren, die bereid zijn een jongeman als medemens tegemoet te treden en hem, zo nodig, te helpen. Ik ben ervan overtuigd, door verhalen van militairen zelf, dat haast iedere dienstplichtige militair zulke mensen onder zijn commandanten heeft gevonden. Daarnaast zijn er dan bovendien nog de geestelijke verzorgers.

Tja, wat mankeert er dan verder nog aan? Waarom dan nog verder zeuren over een menskundige of menswaardige behandeling?

Omdat het bovenstaande slechts een deel van de waarheid is. Ik ga nu twee voorbeelden geven waarin de zaken wat anders liggen. Ik weet, menselijk gesproken, zeker dat ze op waarheid berusten hoewel ik de gegevens zo heb veranderd dat ze voor de betrokkenen niet herkenbaar zijn. Het zijn voorbeelden van de laatste tijd en niet van vroeger, ik beschik zelf over veel meer van zulke voorbeelden en uit voor mij betrouwbare verhalen van militairen van allerlei rang en stand weet ik dat soortgelijke dingen veelvuldig voorkomen.

Op een soldatenkamer wordt in een rumoerig samen-zijn een stoel gebroken. Na een rapport laat de kapitein de gehele kamer bij zich aantreden. Hij vraagt wie de stoel heeft vernield. Er meldt zich niemand. Nadat een sommatie dat de betrokkene zich moet melden ook niet helpt, commandeert de kapitein alle soldaten in de houding en laat de hele club onbewegelijk twintig minuten staan. Dan kunnen ze inrukken.

Tweede voorbeeld:

Op een kazerneterrein staan twee officieren. Op een gegeven ogenblik passeert hen een soldaat die niet groet. Een van de officieren laat hem terugkomen en vraagt waarom hij niet heeft gegroet. De soldaat antwoordt dat hij het is vergeten. Dan krijgt hij de opdracht langs het gehele kazernegebouw heen en terug te marcheren en voor ieder venster dat hij passeert model te groeten. De soldaat volbrengt de opdracht, meldt zich nu op de juiste wijze bij de twee officieren en kan inrukken.

Kan het anders?

Ik heb opzettelijk twee voorbeelden gekozen die op zichzelf niet zo veel om het lijf hebben. De betrokken militairen hebben de behandeling best overleefd en waarschijnlijk hebben de genomen maatregelen het gewenste resultaat gehad. De eerstgenoemde militairen zullen het meubilair van hun kamer voortaan wel wat omzichtiger hebben behandeld en de laatste militair zal het wel uit zijn hoofd hebben gelaten om niet te groeten. En toch bevatten deze voorbeelden een aantasting van de menselijke waardigheid, zijn het voorbeelden van een wijze van menselijke behande-

ling die in een normale democratische samenleving niet aanvaardbaar zijn.

Nu is het duidelijk dat een militaire samenleving soms andere maatregelen vraagt dan een burgersamenleving maar indien we willen spreken over een vermaatschappelijking van de strijdkrachten dan zullen we ons ervan bewust moeten zijn dat juist op dit punt van de menselijke behandeling, iedere afwijking van het normale democratische gedragspatroon onmaatschappelijkheid met zich brengt.

Uitzonderingen

Indien de genoemde voorbeelden bizarre uitzonderingen zouden zijn dan was het niet zo erg maar naar mijn ervaring is dat niet het geval. Er zouden tientallen voorbeelden te geven zijn van commandanten die soldaten met wie zij wensen te spreken in de houding laten staan, of ten hoogste op de plaats rust, terwijl ze zelf achter hun bureau bleven zitten en van de krenkende wijze waarop kleine tekortkomingen als het loszitten van een knoop, ongepoetste schoenen en vuile nagels worden gecorrigeerd.

Ik geef toe, alle feiten die ik noem hebben als zodanig weinig of niets om het lijf maar ik beweer wel dat een soldaat die dat allemaal ondergaat zich waarschijnlijk gekrenkt zal voelen in zijn menselijke waardigheid.

De vraag is natuurlijk of de hiërarchische structuur die de strijdkrachten vereisen dit allemaal noodzakelijk maakt. Ik meen dat dit allerminst het geval is. Waarom zouden ook in een militaire samenleving soldaten niet op een correcte en welwillende, ja vriendelijke wijze kunnen worden behandeld? Natuurlijk zal er gehoorzaamheid moeten zijn in die zin dat instructies en opdrachten worden uitgevoerd en ik begrijp dat militaire bevelen kort en krachtig moeten worden gegeven maar dat houdt toch niet in dat in de normale omgang correctheid en vriendelijkheid overboord moeten worden gezet?

Ik ben ervan overtuigd dat een soldaat die zich in het algemeen menswaardig behandeld voelt het des te gemakkelijker aanvaardt als in een bepaalde situatie militaire bevelen kort en krachtig tot hem komen met de eis die zonder meer op te volgen.

Wil men deze vorm van vermaatschappelijking (en het is wellicht, vooral psychologisch gezien, de belangrijkste) van de militaire dienst bereiken dan is het nodig dat officieren en onderofficieren ook opgeleid worden tot en getraind worden in een menskundige behandeling van de aan hun zorgen toevertrouwde soldaten. Het zou betekenen dat aan die vakken die ook op de opleidingsprogramma's van onderwijzers en jeugdleraren voorkomen meer aandacht wordt besteed.

Maar het allerbelangrijkst is toch dat van bovenaf wordt duidelijk gemaakt dat een menswaardige en menskundige behandeling van de 'gewone' soldaat niet alleen als een wenselijkheid maar als een noodzakelijkheid wordt gezien om te komen tot strijdkrachten die in maatschappelijk opzicht bij kunnen blijven met de burgersamenleving.

Maatregelen

De maatregelen die de minister en de staatssecretarissen op dit ogenblik overwegen en voor een deel zelfs reeds in uitvoering hebben genomen zijn daarom van het hoogste gewicht. Het dragen van burgerkleding na de diensttijd, het kunnen reizen in burgertreinen zal de soldaat suggereren dat hij als een gewoon, normaal mens wordt beschouwd.

Als daarnaast de verplichting van het groeten en het halt en front maken in een kazernegebouw zouden verdwijnen dan was er zeker al iets gedaan. Maar dat allemaal heeft slechts dan zin als het vergezeld gaat van een algemeen toegepaste menswaardigheid in de omgang van mens tot mens. Het is prettig als je na dienst in burger mag lopen maar als je je tegelijkertijd in de diensturen op een mensonwaardige wijze behandeld voelt, dan is er natuurlijk nog niet zo heel veel gewonnen.

Misschien is het goed om bij dit alles nog een laatste punt in overweging te geven. Wat een buitenstaander in de militaire dienst vooral opvalt dat is de krampachtig volgehouden klasseninde-ling. Officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen worden zorgvuldig van elkaar gescheiden gehouden. Het is een heel probleem en wij wachten ons er wel voor om het hier eens even te gaan behandelen.

Toch vragen we ons af of in dit systeem niet één van de oorzaken schuilt van toestanden die zich niet geheel verdragen met de menselijke waardigheid.

Wie anderen zo kunstmatig op een afstand houdt, vervalt wellicht onbewust, gemakkelijk in de fout te menen dat een menswaardige en menskundige behandeling van die ander niet zo heel belangrijk is.

H. LIPS

De vermaatschappelijking van de Nederlandse strijdkrachten

Bijeenkomst voor Officieren. 27 tot 29 november

Wij kunnen op dit ogenblik de namen van de sprekers nog niet vermelden, omdat we met enkelen van hen nog aan het overleggen zijn. We zullen echter zorg dragen voor deskundige inleiders uit militaire en politieke kring.

Vanzelfsprekend wordt ruime mogelijkheid tot onderlinge gedachtenwisseling gegeven. Belangstellenden kunnen hun aanvraag voor deelneming aan deze bijeenkomst richten tot: Directie Coornherthuis, Hoofdstraat 84, Driebergen. Tel. 03438-2471 (of 2878).

Speciale bijeenkomsten

2 tot 4 oktober

De deelnemers aan deze bijeenkomst bepalen zélf hoe het programma zal zijn. Er is een ruime keuze mogelijk. Wie wil meedoen aan dit interessante experiment?

Creativiteit

9 tot 11 oktober

Ook hier zal het programma door de deelnemers zélf worden bepaald. Deze bijeenkomst is echter in het bijzonder bedoeld voor militairen met belangstelling voor kunst.

Dienstplichtige militairen die aan één van deze bijeenkomsten willen deelnemen kunnen hun aanvraag richten tot: Coornherthuis, Hoofdstraat 84, Driebergen. Tel. 03438-2471 (of 2878)

Op de aanvraag moet duidelijk worden vermeld: speciale bijeenkomst.

Naar een middeljazz-revival?

De New Orleans-revival – de golf van hernieuwde belangstelling voor de vroege jazz – die samen met de opkomende bop het beeld van de jazz in de jaren veertig bepaalde, is tot nu toe een uniek fenomeen gebleven. Het was de enige keer in de jazzgeschiedenis, dat grote aantallen fans zich plotseling aangetrokken voelden tot een genre, dat was ontstaan en zijn bloeitijd had beleefd in de periode dat de meesten van hen nog maar nauwelijks in de wieg lagen.

Kleine groepen fanatiekelingen en een minderheid van kenners met een brede smaak buiten beschouwing gelaten, houden de jazzliefhebbers van tegenwoordig zich alleen bezig met de muziek die ze zelf hebben horen ontstaan sinds ze zich met jazz bezig gingen houden. In de meeste gevallen is dat eenvoudig de jazz uit de jaren zestig, die ongetwijfeld een enorme variatie biedt, maar die toch lang niet alle facetten van deze boeiende muziek omvat.

Als historische parallellen altijd op zouden gaan, moesten we nu op de drempel van een nieuwe revival staan, want de overeenkomst tussen de situatie in de jaren veertig en die van nu is onmiskenbaar. Toen zowel als nu kwam er een nieuw genre op, dat in de oren van veel tijdgenoten niets meer met de 'echte jazz' te maken had.

Collega-criticus Peter Smids beweert in het boekje 'Over Jazz' aan het begin van zijn new thing-overzicht dan wel, dat de Amerikaanse en de Europese jeugd in 1945 'het jonge idioom onmiddellijk hartelijk welkom heette,' maar uit de jazzpers van die dagen komt een wel heel ander beeld naar voren. De scheldkanonnades die Ornette Coleman, Albert Ayler en wijlen John Coltrane hebben moeten verduren, vallen haast in het niet bij de systematische haat-campagne die in de jaren veertig tegen Parker en Gillespie werd gevoerd (in beide gevallen ging het, laat daar geen misverstand over rijzen, om antigevoelens in brede jazzkring, zowel bij sommige musici en kritici als bij een aanzienlijk deel van de fans).

Bop-haters

De bop-haters propageerden twintig jaar geleden de New Orleans-jazz als 'zuivere, authentieke' tegenhanger van de gedegenereerde, verderfelijke bop. Hun actie heeft veel zinloze ruzies en achteraf alleen nog maar belachelijk aandoende discussies tot gevolg gehad, maar het valt niet te ontkennen dat de revival ook positieve resultaten heeft gehad.

Om te beginnen heeft een aantal oudere en soms totaal vergeten jazzmusici er een paar plezierige jaren van nieuw succes aan overgehouden. Daarnaast heeft het nijvere speurwerk van de New Orleans-fanatici, hoe dwaas hun gepietepeuter met opnamedata, plaatetiketten en matrijsnummers soms ook leek, toch heel wat duistere punten in de jazzgeschiedenis opgehelderd.

En tenslotte hebben de betrekkelijk talrijke jazzliefhebbers, die zich na een paar jaar aan het bekrompen oudestijlmilieu ontworstelden om te ontdekken dat de muziek van Parker en Gillespie ook wel degelijk zijn waarde had, doorgaans aan hun New Orleans-periode een gedegen kennis van en waardering voor de vroege jazz overgehouden. Zij konden de moderne experimenten dan ook in een veel breder verband bekijken dan de pure bop-fans, die vaak bij wijze van spreken nauwelijks wisten dat er voor de oorlog ook al jazzmuziek werd gespeeld.

De jazzvorm, die volgens mij in aanmerking zou moeten komen om als tegenhanger van de new thing-experimenten van stal te worden gehaald, is de middeljazz, de muziek die in de periode 1935–'45 vooral door kleinere groepen werd gespeeld. De big band-Swing met zijn strakke arrangementen was te streng gedisciplineerd, te weinig spontaan om nu als 'echte, onvervalste jazz' tegen de avant-garde te worden uitgespeeld. Bovendien heeft die gepolijste Swing in de jaren vijftig al een half mislukte revival doorgemaakt, die niet veel langer bleek te duren dan de roulatieperiode van films als 'The Glenn Miller Story' en 'The Benny Goodman Story.'

Revival-campagne

De bop lijkt me evenmin erg geschikt om nu via een revival-campagne te worden gepropageerd. Daarvoor is die muziek te recent (tenslotte waren Parker, Powell en Gillespie ook voor de musici uit de jaren vijftig nog de grote voorbeelden), terwijl de bop ook meestal bepaald niet de frisse, onbezorgde speelvreugde uitstraalde, die de antinew thing-activisten waarschijnlijk graag tegenover de 'rancuneuze zwartgalligheid' van de avant-garde zouden willen stellen.

Nee, de enige mogelijkheid is de middeljazz, het genre dat de Franse criticus André Hodeir als 'klassieke jazz' betitelt. Dat was muziek die werd gespeeld door mensen die zich nog maar net hadden ontworsteld aan de technische gebreken en de muzikale tekortkomingen van de meeste jazz uit de jaren twintig. Mensen die trots waren op hun eigen, nieuwe muziek en die oprecht plezier hadden in het voortdurend opschroeven van hun prestaties in een sfeer van vriendschappelijke rivaliteit. Mensen vooral, die hun muziek nog niet nadrukkelijk als 'kunst' presenteerden, maar die hun publiek in de eerste plaats wilden amuseren.

Of die middeljazz-revival ook inderdaad gaat komen, kunnen we slechts afwachten. Als het ervan komt, hoop ik alleen maar dat we gespaard zullen blijven voor de grootscheepse anti-modernistische vuilspuiterij, waarmee de New Orleans-revival gepaard ging. Ik zou het in ieder geval toejuichen, wanneer de combo-jazz uit de jaren '35–'45 wat meer in de belangstelling zou komen, want naast de bop en naast de avant-garde omvat ook dit genre een hoop boeiende muziek.

Aan de platenmaatschappijen zal het niet liggen. Er zijn op het ogenblik zeer veel LP's met muziek uit die periode op de markt; LP's die in veel gevallen met grote zorg en voortreffelijke smaak zijn samengesteld uit de enorme archieven van 78-toerenopnamen, waarover maatschappijen als RCA en Columbia beschikken. De zeven middeljazz-LP's die ik hieronder wil bespreken, vormen dan ook slechts een kleine selectie uit het materiaal dat momenteel verkrijgbaar is.

Roemruchte sensatiemaker

Vibrafonist *Lionel Hampton* was in de jaren dertig nog niet de roemruchte sensatiemaker die hij na 1942 (het jaar van zijn eerste grote hit 'Flying Home') zou worden. Zijn faam berustte in die eerste periode uitsluitend op de muzikale kwaliteiten, die hij als lid van het Benny Goodman kwartet en als leider van gelegenheidsgroepen voor plaatopnamen demonstreerde.

'Lionel Hampton and his orchestra 1937–1940' (RCA Victor LPM 10024) geeft een redelijke doorsnee van het oeuvre dat Hampton als orkestleider voor '40 opnam, al ontbreken dan beroemde nummers als 'When lights are low' en 'Hot mallets.' De formule die Hampton voor deze sessions gebruikte, was simpel maar effectief: hij verzamelde een groep van acht à tien musici, die hij merendeels recruteerde uit top-big bands als die van Ellington, Goodman en Earl Hines, en liet ze dan eenvoudige arrangementen spelen, waarin een voorname plaats was ingeruimd voor zijn eigen puntig swingende vibrafoonimprovisaties en zijn wat minder interessante (maar commercieel waarschijnlijk belangrijke) vocale werk.

Het muzikale succes van deze formule berustte vooral op Hampton's voortreffelijke ritmesecties die – met drummers als Cozy Cole, Sid Catlett en Zutty Singleton – ervoor zorgden dat ook de meest triviale liedjes nog voorbeeldig swingend werden vertolkt. Naast Hampton zijn op deze plaat o.a. ook altist Johnny Hodges, de tenoristen Coleman

Hawkins en Chu Berry, trompettist Henry 'Red' Allen, klarinettist Edmond Hall, de pianisten Clyde Hart en Nat 'King' Cole, en gitarist Charlie Christian solistisch te horen, samen bijna een 'Who's who' van de jazz uit de jaren dertig.

De muziek van het Goodman kwartet heeft de tand des tijds minder goed weerstaan dan die van de Hampton pick up-groups. Dat blijkt niet alleen uit kwartetplaten van dertig jaar terug, maar ook uit een LP als 'Lionel Hampton & Teddy Wilson with Gene Krupa' (Verve 711 052), die opnamen uit het midden van de jaren vijftig bevat van het Goodman kwartet zonder de leider maar met bassist Red Callender.

Zwakke schakel

De zwakke schakel is zonder enige twijfel drummer Krupa, wiens spel nooit de soepelheid heeft bezeten, die voor het produceren van swingende muziek noodzakelijk is. Hampton en de altijd puntgaaf en elegant spelende pianist Wilson leveren redelijke routineprestaties, maar het logge begeleidingswerk van Krupa maakt het je onmogelijk om ongestoord van deze toch wel charmante muziek te kunnen genieten.

Ook pianist-vocalist *Fats Waller* was in de jaren dertig een centrale figuur, maar anders dan Hampton werkte hij bijna altijd met dezelfde kleine kern van

JAZZ

verder nauwelijks bekende musici (trompettist Herman Autrey, klarinettist-tenorist Gene Sedric, gitarist Al Casey e.a.). Er is nog een belangrijk verschil tussen Hampton en Waller: Fats' vocale werk is nog geen seconde verouderd. Zijn zang bezit een ontwapenende, volstrekt onweerstaanbare charme. Vooral de super-melige liedjes worden door hem omgevormd tot verrukkelijke juweeltjes, vol onzinnige zijsprongen en sarcastische 'hartekreten.'

De LP 'Fractious Fingering' (RCA Victor LPM 537) bevat twaalf van die heerlijke combostukken uit 1936 en daarnaast vier wat minder boeiende Waller-pianosoli uit 1929. Wallers vocale meesterschap blijkt wel heel sterk uit een nummer als 'Nero,' dat een moeilijk te overtreffen niveau van banaliteit haalt ('Rome meant nothing to Nero / No, he never was a hero / Rome was burned to zero / And he fiddled away'), maar dat in Waller's vertolking een humoristisch meesterwerkje vol dubbele bodems wordt.

Clownswerk

Bij al dat voortreffelijke clownswerk zou je bijna vergeten, dat Waller ook nog piano speelde, maar daarmee zou je zijn talent beslist onrecht aandoen. Fats was een sublieme pianist, die met zijn rotsvaste linkerhand en zijn niet minder vitale, uitermate beweeglijke rechterhand de muzikale touwtjes in zijn groep voortdurend stevig beet had. Zijn medemusici mochten dan figuren van vrij matig kaliber zijn, zolang ze onder Waller's leiding stonden, maakten ze aanstekelijk swingende, enorm plezierige muziek.

Sopraansaxofonist-klarinettist *Sidney Bechet* is altijd een merkwaardige eenling geweest. Niet alleen doordat hij (voor avant-gardist Steve Lacy bekend werd) de enige jazzman was, die de lastige sopraan als hoofdinstrument bespeelde, maar vooral ook door zijn curieuze muzikale opvattingen, die niet in de New Orleans-traditie pasten, en evenmin met de Swing-conventies overeenkwamen.

Op 'The Blue Bechet' (RCA Victor LPM 535) werkt hij met sterk uiteenlopende groepen uit de jaren dertig, die duidelijk demonstreren dat Bechet eigenlijk in iedere omgeving een vreemde eend in de bijt was. Drie stukken met trompettist Tommy Ladnier uit 1932 bewijzen dat Bechet te zeer een individualist was, om zich te willen onderwerpen aan het voor de New Orleans-stijl vereiste gedisciplineerde samenspel van trompet, trombone en klarinet (resp. sopraansax). Hij gaat onverstoorbaar zijn eigen gang en komt dan ook regelmatig in conflict met Ladnier, die ondanks Bechet's dominerende aanwezigheid probeert een soort leadtrompet te spelen.

Unieke charme

De overige dertien stukken dateren uit 1940—'41 en laten Bechet o.a. horen in het gezelschap van geavanceerde Swing-musici als trompettist Charlie Shavers, trombonist Vic Dickenson en de drummers Sid Catlett en Kenny Clarke. Bechet volgt ook hier zijn eigen weg, zodat er maar zelden werkelijk homogeen gemusiceerd wordt. Maar dat gebrek aan eensgezindheid wordt ruimschoots gecompenseerd door het niveau van Bechet's improvisaties, die vrijwel allemaal een unieke charme bezitten, zowel door het opwindende, volstrekt persoonlijke vibrato als door de niet te overtreffen zekerheid, waarmee hij zijn betrekkelijk simpele ideeën uitvoert.

Alleen al het feit dat in de jaren dertig de grootste zangeres die de jazz gekend heeft, haar beste opnamen maakte, zou die tijd tot een uitermate vruchtbare jazzperiode stempelen. *Billie Holiday* wist als geen andere jazzvocaliste stem, woord en muziek tot een volstrekt homogeen, onbeschrijflijk ontroerend geheel te smeden. De LP 'The mellow side of Billie Holiday' (Verve 711 057) dateert van na de topperiode 1937—'40, maar er is toch heel wat waardevol materiaal op te vinden.

De eerste kant bevat concertopnamen uit 1946 (niet '49 zoals de hoes vermeldt), waarop naast haar vaste begeleiders uit die tijd (o.a. trompettist Joe Guy en altist Willie Smith) waarschijnlijk ook trompettist Buck Clayton en de tenoristen Coleman Hawkins en Lester Young te horen zijn. Billie is redelijk goed bij stem. De glans van de jaren dertig is voor een deel al verdwenen, maar haar stem is nog niet gereduceerd tot het raspende geluid van de laatste periode van haar leven.

Op kant twee, een serie studio-opnamen van zes jaar later met musici als Charlie Shavers, tenorist Flip Phillips en Oscar Peterson, is haar stem een stuk minder geworden, maar haar zang heeft soms nog een unieke zeggingskracht. De pijnlijke onmacht gaat hier bijna onmerkbaar over in een magistraal vermogen tot ontroeren.

Matig niveau

Niet minder dan tien groepen onder zeven verschillende leiders zijn te horen op de LP's 'Swing Classics 1944/'45' deel 1 en 2 (Polydor International 423 236 en 423 237), maar helaas wordt er over het algemeen op vrij matig niveau gemusiceerd. Gerenommeerde namen genoeg: bijvoorbeeld Coleman Hawkins, Ben Webster, Don Byas en Lucky Thompson bij de tenoristen en Hot Lips Page, Buck Clayton, Charlie Shavers en Dizzy Gillespie bij de trompettisten, maar voor bijna al deze mensen geldt, dat er uit dezelfde periode veel betere opnamen van hen bekend zijn (eigenlijk waren alleen de drie nummers van de groep van klarinettist Edmond Hall en de vijf stukken door het kwintet van bassist Slam Stewart met vibrafonist Red Norvo het waard aan de vergetelheid te worden ontrukt).

Ook de uitvoering van deze platen laat te wensen over: vooral op deel 2 wijkt de volgorde van de nummers nogal sterk af van de hoesgegevens, waardoor een chaos is ontstaan, die ik niet geheel heb kunnen ontwarren.

BERT VUIJSJE

Made in USA: Onzichtbaar meesterwerk

Het is al meer dan zeven jaar geleden dat Jean-Luc Godard in de bioscoop debuteerde — met *A Bout de Souffle*. Het was een doorslaand succes, hetgeen niet alleen Godards naam, maar ook zijn loopbaan vestigde. Tot die tijd had hij zich slechts op een afstand met film bemoeid: als filmer van een paar semi-documentaires (*Opération Béton, Une Femme Coquette* op 16 mm, *Tous les garçons s'appellent Patrick* op 35 mm evenals *Charlotte et son Jules*) en als recensent in het kersverse *Cahiers du Cinéma*.

Niet alleen het commercieel succes, ook de minder hard-zakelijke waardering voor Godards eerste speelfilm was zo groot, dat het nauwelijks verwonderlijk is, dat deze half-Fransman, half-Zwitser helemaal filmregisseur werd. De hulp die hij bij de eerste schreden op dit pad van François Truffaut en Claude Chabrol kreeg, was meer dan een vriendendienst: een uiting van de aanvankelijke solidariteit onder de filmvernieuwers van de 'nouvelle vague'. De sterksten uit deze school kozen echter na een tijdje heel bewust hun eigen weg. Godard tekende die weg met films als *Le Petit Soldat* (1960) die aanvankelijk een paar jaar verboden werd, *Une Femme est Une Femme* (1961), waarin na 'Soldat' weer Anna Karina de hoofdrol kreeg toebedeeld. Ook in *Vivre Sa Vie* (1962), *Pierrot le Fou* (1965) en *Bande à Part* (1964) kreeg Godards echtgenote een hoofdrol. In 1966 eveneens in *Made in U.S.A.*

Zijn *Les Carabiniers* (1963) was een van zijn sterkste, *Le Mépris* (1963) een van zijn meest 'gewone', commerciële en *Alphaville* (1965) met Eddie Constantine een van zijn meest bizarre vertelsels.

Tovenaar Coutard

In veel van zijn films wordt hij achter de camera vergezeld door de uiterst vakkundige Raoul Coutard (die ook Rademakers' 'Als Twee Druppels Water' — de beste Nederlandse speelfilm — filmde), die er voor zorgde dat Godard zich niet om de filmisch-technische aspecten van zijn verhalen hoefde te bekommeren: tovenaar Coutard weet zonnestralen te halen uit een kaarsvlam en schaduwen te creëren aan de evenaar.

Made in U.S.A. is de nieuwste film van Godard die in Nederland in roulatie gaat. En om meteen alle hoop op een gladlopend, navertelbaar scenario maar de bodem in te slaan, een citaat uit de beste Franse krant, 'Le Monde', over deze film: 'Het is minder een film dan een filmisch voorwerp, een soort (misschien wel duivelse) machine die bestemd is om in ons zo rechtstreeks mogelijke sensorische en intellectuele prikkels teweeg te brengen. Men dient de film te ondergaan als een electroshock, door zich over te geven aan deze beeld-, woord- en geluidsladingen die Godard ons doet toekomen en waarvan het doel is om ons op brutale wijze rekenschap te doen geven van bepaalde (abjecte, duistere, belachelijke) aspecten van onze maatschappij.'

Tegenwicht voor deze constatering is de Korte Inhoud, die het filmverhuurkantoor in Nederland bij de film verstrekt: 'Paula Nelson (Anna Karina) een jonge journaliste, gaat in de fictieve provinciestad Atlantic City op zoek naar de achtergronden van de dood van haar geliefde, die het slachtoffer is geworden van de politieke gebeurtenissen van de afgelopen paar jaar.

Onversierde waarheid

Door dit onderzoek wordt ze geconfronteerd met de onversierde waarheid over onze moderne maatschappij, die met zijn gangsters, zijn spionnen, zijn beroepsmoordenaars, zijn corrupte politie, zijn militairen en zijn politici beheerst wordt door geweld. Een wrede en meedogenloze wereld waarin politieke aanslagen, samenzweringen, ontvoeringen, wraak en verraad aan de orde van de dag zijn. Als Paula een groot aantal moorden heeft gepleegd zonder daardoor een stap dichter bij haar doel te zijn gekomen, besluit ze Atlantic City te verlaten en een verslag over haar ervaringen te schrijven.'

Een treffender contrast tussen de Monde-bespreking en de verhuur-kantoor-vertelling is nauwelijks denkbaar als het om één en dezelfde film gaat.

Godard heeft *Made in U.S.A.* gemaakt met in het achterhoofd een poging om met Anna Karina als een soort vrouwelijke Humphrey Bogart in de nieuwe stijl van Godards filmische opvattingen een semi-detective, semi-hard-boiled verhaal te maken over de politieke (wan) toestanden in Frankrijk. Nergens komt de politiek rechtstreeks voor het voetlicht: er is sprake van De Gaulle, communisten, Ben Barka, Agadir en de moord op Kennedy. Maar de dia- en monologen die Godard als ruggegraat voor zijn schematische filmvertelling heeft gebruikt, maakt zelden of nooit iets waar wat we in beeld zien: Er wordt lang heen en weer gefilosofeerd (hoofdzakelijk door La Karina) over de zin of onzin van de zin-of-onzin die Godard ons voorschoteld. Anderzijds hebben Godard en Coutard naarstig gepoogd hun beelden wat meer actie dan een dialoogfilm te geven. Dat is vaak gelukt, maar zelden in logisch verband (of elk ander verband) met de tekst.

Dubbelzinnige constatering

'Ik voel me als in een film van Walt Disney met Humphrey Bogart in de hoofdrol,' zegt Anna Karina in het begin en misschien is haar dubbelzinnige constatering wel begrijpelijk: Godard heeft met *Made in USA* een verhaal willen neerzetten, maar zich zelf niet gehouden aan de spelregels die er bestaan voor het vertellen van een verhaal.

Hij gebruikt hier (evenals in sommige andere films) met name Anna Karina als een levenloze marionet. Hoe mannen het nog opbrengen tegen haar te spreken, haar niet te behandelen als een stoel of een schilderij binnen de realiteit van de film, is een volslagen raadsel. Anna Karina heeft veel en lange, soms eindeloos schijnende dialogen met het publiek, af en toe bijgevallen door 'agent' Richard Widmark (pseudoniem in deze film — die ook 'Robert McNamarra' en 'Richard Nixon' bevatte) van huis uit genaamd Laszlo Szabo.

In de uiterst reële en vrij normale wereld van Atlantic City gaat Paula (Karina) op zoek naar de doodsoorzaak van haar geliefde Richard Poo . . . Aardige vondst: iedere keer als iemand zijn naam zal uitspreken, claxoneert een auto, giert een straaljager over, rinkelt een telefoon, slaat een deur. Aardige vondst — symbolisch? Ach, meer dan een aardige vondst wordt het niet en als het grapje voor de vijfde of zesde maal is herhaald, gaat de bioscoopbezoeker 'meedenken', vooruitdenken — niet in de trant van het verhaal, maar uitkijkend naar de volgende maal dat Richards achternaam zal worden genoemd.

Zo zit de film vol *Gimmicks* die 'wel aardig' soms zelfs heel aardig' zijn, maar waaruit de (misschien slechtwillende) bioscoopbezoeker nauwelijks een story kan peuren. Anna Karina heen en weer flitsend tegen de achtergrond van bioscoopreclameborden (obligaat grapje: een meer dan twee maal levensgrote cowboy passeert de lens als een 'echte' acteur), jonglerend met pistolen en revolvers (ken-

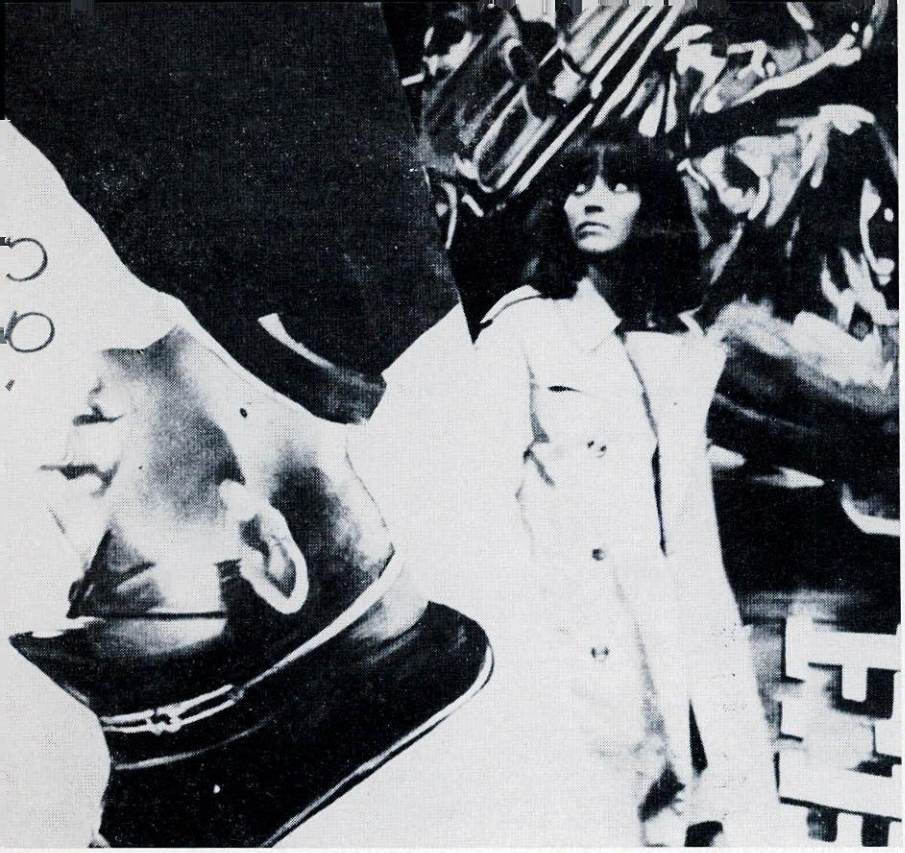

FILMBESPREKING

Boven: Anna Karina: film in film in film.

Links: Godards popartige 'Made in USA' met popperige Anna Karina.

Ouder: La Karina en medemarionetten in Made in USA.

Filmisch vakmanschap

Kortom: Godard wilde kennelijk een synthese bewerkstelligen tussen zijn eigen filmisch vakmanschap en zijn inventiviteit, de detective-roman van Richard Stark waarop de plot van de film is gebaseerd, de affaire-Ben Barka waaraan Godard het karakter van zijn dode hoofdpersoon Richard Po(litzer) — een soort gevluchte en toch vermoorde Figon uit de Barka-affaire — ontleent en de hard-boiled school van Chandler en Bogart.

Deze vier ingrediënten (Godards vakmanschap, Starks detectiveverhaal, de Ben Barka-affaire en de Amerikaanse Hard-Boiled) heeft hij samen in een mixer gegooid, zonder er bij te denken dat de som niet altijd gelijk is maar evenmin altijd méér is dan het totaal der delen: bij Godard blijkt de som van de ingrediënten aanzienlijk minder te zijn dan ieder aspect afzonderlijk.

Maar misschien heeft de eenling die de film als film beoordeelt en niet als Film-Van-Godard ongelijk. Misschien is *Made in U.S.A.* een meesterwerk, een nieuw hoogtepunt, een genadeloos document. Maar wat hèb je daar aan, als je het niet als zodanig zien kunt — hoezeer je je best ook doet en Godard de *benefit of the doubt* geeft.

Kortom: de maker van *A Bout de Souffle* en *Made in U.S.A.* is dezelfde man — maar de films zijn verschillend, zeer verschillend; de laatste veruit de mindere.

HENK J. MEIER

Godard een handvuurwapen
swaardig, mooi, hanteerbaar
filosoferend over de zin en
e politiek en het leven, vrij
mensen overhoop schietend
apje: 'Waaraan geef je de
voren weten dat je gaat
el plotseling dood te gaan?'
n aspirant-slachtoffer. 'Heel
egt de jongeman fanatiek.
de revolver van Paula (Ka-

ten herhaalde malen op het
nalen de stem van Godard
liscours over de politiek en
isme met annotaties; dat
stem van een bandje met in
ortdurend een kleine draai-
andrecorder.

Jeroen Bosch: Argeloze fantast of slimme satiricus?

Een museum verbouwen voor een tentoonstelling. Dat lijkt een wonderlijke zaak. Maar, in 's-Hertogenbosch gebeurt het. Voor de overzichtsexpositie van het werk van Jeroen Bosch is een groot aantal mensen twee jaar lang in touw geweest. Het interieur van het Provinciaal Noordbrabantse Museum is er ingrijpend voor veranderd. Experts zorgen ervoor dat installaties de temperatuur en de vochtigheidsgraad in de zalen op peil houden. Vestiaires worden vergroot; een koffiekamer wordt ingericht. Boekenstands verschijnen; de bibliotheek wordt gereed gemaakt voor een invasie van belangstellenden die over het leven van Bosch willen lezen en in archiefstukken willen snuffelen.

Jeroen Bosch: een vette kluif voor kunsthistorici. De in 1516 gestorven schilder heeft zijn geheimen in zijn graf meegenomen. Deskundigen zijn blijven zitten met de brandende vragen als: 'Was Bosch een surrealist, een expressionist, een moralist (naar goed laatmiddeleeuws gebruik) of een ketterse satiricus?' In de loop der tijden hebben tientallen kunsthistorici wakker gelegen van Jheronimo van Aaken (ook wel Jeroen of Hieronymus Bosch); ze zijn overspannen geraakt, hebben honderden boeken geschreven, doch losten het raadsel rondom het oeuvre van deze mysterieuze schilder niet op.

Monsterexpositie

Op zestien september wordt in de Stadsschouwburg van Den Bosch de officiële opening verricht van de monsterexpositie, een unicum, de grootste overzichtstentoonstelling van het werk van Jeroen Bosch ooit georganiseerd. Minister Marga Klompé spreekt hoogstpersoonlijk het openingswoord. Tot en met vijftien november kan het publiek de tentoonstelling bezichtigen. De museumdirectie verwacht een stormloop van belangstellenden – 'misschien wel evenveel als bij de expositie van Picasso in het Amsterdamse Stedelijk museum.'

Bij de organisatie van de tentoonstelling was het grootste probleem: hoe krijgen we voldoende werken van Bosch naar Nederland? Over de gehele wereld zijn de demonische doeken en luiken van de Nederlandse schilder verspreid – vooral in Spanje (de tachtigjarige oorlog werd wel door Nederland gewonnen, doch de Spanjaarden slaagden erin als souvenirs een groot aantal belangrijke kunstschatten mee naar huis te nemen) en in de Verenigde Staten bevindt zich het merendeel van het werk.

Boeken in bruikleen

Het museum in Den Bosch heeft zich om een overzicht te krijgen van het gehele oeuvre moeten wenden tot tientallen musea en particulieren met het verzoek doeken in bruikleen af te staan.

Het Del Prado-museum in Madrid, de National Galery in Londen, het Louvre te Parijs, het kunsthistorisch museum in Wenen, het Dogenpaleis van Venetië, de musea van Philadelphia, Boston, Keulen, Berlijn, het museum van Schoone Kunsten te Gent, het Koninklijke museum van Brussel en het museum Boymans van Beuningen hebben – om een onvolledige lijst te geven – hun medewerking verleend. De expositie is niet volledig. Talloze doeken van Jeroen Bosch zijn in de loop der eeuwen – vaak door ondeskundige conservatie – zo vergaan dat vervoer niet meer verantwoord zou zijn.

In Den Bosch komen, daar zijn de kunstkenners het over eens, ongeveer twintig werken die authentiek zijn. Van de rest van de in totaal vijfenveertig luiken en schilderijen is dat niet zeker. Vast staat in elk geval dat er enkele copieën zullen worden tentoongesteld. Met de tekeningen is dat anders. Het Brabantse museum is er in geslaagd een vrijwel volledige verzameling onder te brengen in een speciaal daarvoor ingericht prentenkabinet.

Spectaculaire gebeurtenis

De tentoonstelling wordt een spectaculaire gebeurtenis, vijf eeuwen na de geboorte van Bosch. Verwacht wordt dat ook vele Belgen in Den Bosch een kijkje gaan nemen (de expositie staat onder auspiciën van het Nederlands-Belgische Cultureel Akkoord). Velen zullen naar Brabant trekken uit bewondering voor de schilder, anderen omdat ze gefascineerd zijn door het demonische van het werk. Natuurlijk zullen er ook mensen zijn die voornamelijk komen om de zeer grondige beveiliging van de kunstschatten met eigen ogen te aanschouwen.

Een hele ploeg mensen en enkele dure installaties moeten er voor zorgen dat de een of andere begerige liefhebber niet met een paneeltje onder zijn arm naar huis gaat. Overigens, de collectie is voor een astronomisch bedrag verzekerd.

Jeroen Bosch leefde en werkte van 1480 tot aan zijn dood in 1516 in 's-Hertogenbosch, in een tijd waarin de mens zich steeds bewuster werd van zijn macht en kennis en zich steeds onafhankelijker ging voelen van God en zijn medemens: de vooravond van de renaissance.

Bosch was lid van de 'Broederschap van onze Lieve Vrouwe', een organisatie die zich onder meer bezighield met het organiseren en opvoeren van mysteriespelen. Vrijwel zeker zijn de compositorische gaven van Bosch beïnvloed door

De verzoeking van de heilige Antonius: Op dit fragment treedt Jeroen Bosch vermoedelijk zelf op. Hij zou de burger zijn, die te zamen met twee monniken de dode Antonius voortsleept. Ook in dit werk zijn overduidelijk surrealistische kenmerken te vinden.

De Keisnijding, een miniatuur paneel in het bezit van het Prado-museum te Madrid. Bosch werd gefascineerd door kwakzalvers en gekken.

Schilder nam geheimen mee in zijn graf

zijn kennis van het theater, in het bijzonder van de mise-en-scène. In verscheidene van zijn werken is een toneelmatige opzet te bespeuren.

De schildersstijl van Jeroen Bosch vertoont zeer weinig overeenkomst met die van zijn tijdgenoten. Vermoedelijk werd dit veroorzaakt door het geringe contact dat hij vanuit zijn woonplaats onderhield met kunstcentra als Brugge, Gent of Haarlem.

Interessante theorie

Een van de meest interessante theorieën over deze laat-Middeleeuwse schilder is opgebouwd op de veronderstelling dat Bosch in zijn woonplaats contact heeft gehad met Erasmus, de voorvechter van het Humanisme. Deze heeft een tijdlang eveneens in 's-Hertogenbosch gewoond, alwaar hij een vooraanstaand lid was van de 'Broeders des Gemenen Levens'. Erasmus zou, zo wil deze theorie, Bosch nader tot de hervorming hebben gebracht. Enkele van zijn werken zouden hiervoor een aanwijzing kunnen zijn: Johannes op Pathmos (Berlijn); Jheronimus (Gent) en Christophorus (Rotterdam). Deze schilderwerken vertonen duidelijk renaissancistische karaktertrekken. Bosch schilderde deze heiligen los van de kerk, in de vrije natuur, iets wat in de laatgothische schilderkunst wel meer voorkwam.

Wat de bedoelingen van Bosch ook geweest mogen zijn, afgaande op het resultaat van zijn artistieke arbeid kan worden geconstateerd dat hij een uitgesproken surrealistische periode heeft gekend. Juist hierdoor onderscheidde deze van oorsprong Duitse schilder zich van zijn tijdgenoten. De triptiek 'De Tuin der Lusten' (Madrid-Escoriaal), 'Het Altaarblad der Heremieten' (Venetië-Dogenpaleis), 'De verzoeking van de Heilige Antonius' (Madrid-Prado) en 'Het Laatste Oordeel' zijn bij voorbeeld surrealistische werkjes van het zuiverste water. Overigens heeft Bosch, die verschillende perioden heeft gekend ook een tijdlang zuiver expressionistisch gewerkt ('De Kruisdraging' en 'Christus voor Pilatus').

Bosch moet bovendien gefascineerd zijn geweest door des mensen zotheid. Kwakzalvers en gekken heeft hij met kwaadaardig plezier vereeuwigd. Doeken als 'Het Narrenschip' (Louvre), 'De Hooiwagen', 'Goochelaar' en de 'Keisnijding' zijn wrange uitbeeldingen van menselijke uitwassen, grotesk in hun meedogenloosheid. De symbolen die Jeroen Bosch gebruikt in zijn werk en de taferelen wijzen, volgens kunsthistorici, op een welhaast griezelige kennis van de Heilige Schrift. Men vermoedt dat deze kennis de basis vormt voor zijn gehele oeuvre. Zijn schilderijen zouden in beeld gebrachte spreuken zijn, omdraaiingen daarvan of ironische (ketterse?) varianten. Overigens blijft deze theorie uiterst speculatief. Bewijzen kunnen niet worden geleverd, daarvoor zijn het werk en de levensgeschiedenis van de schilder te onvolledig overgeleverd. De eventuele symbolen zijn in vele gevallen niet met zekerheid te plaatsen, verklaringen ontbreken.

Misschien is Bosch gewoon een argeloze fantast geweest, misschien een moralist, of een sluwe ketterse satiricus, een man die zijn tijdgenoten bij de neus genomen heeft en vijf eeuwen na zijn dood nog stof levert voor — vrijblijvende — discussies.

BOB VAN OPZEELAND

KUNST

Een getekend portret van Bosch, tekening in de Codex van Atrecht.

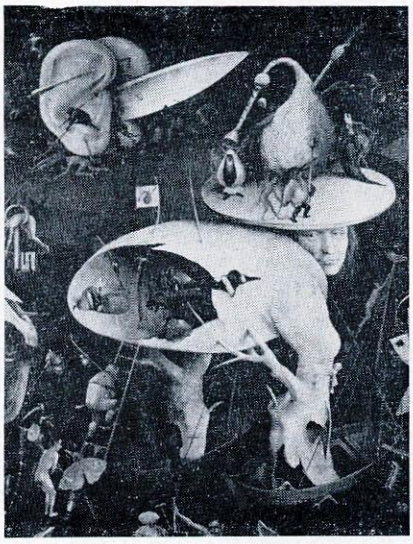

Een fragment van de Tuin der Aardse lusten, een groot drieluik, dat als typisch voorbeeld voor het surrealisme van Bosch geldt.

De Kruisdraging, een klein paneel, dat zich bevindt in het museum van Schoone Kunsten te Gent, is een typisch voorbeeld van expressionisme. Vermoedelijk heeft Bosch dit paneel geschilderd in een periode voordat hij surrealisme ging bedrijven.

Deltagebied wacht 'gouden eeuw'

Het Deltagebied gaat een nieuwe gouden eeuw tegemoet. Het wordt het petro-chemische centrum van West-Europa. De Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden maken een ontwikkeling door, waarvan niemand vijf jaar geleden had kunnen dromen. De chemische fabrieken schieten er als vreemdsoortige paddestoelen uit de grond. De ene fabriek is nog niet af of men besluit de volgende al weer te bouwen.

Op het ogenblik worden er in het Deltagebied miljoenen gestoken in de bouw en uitbreiding van chemische installaties en olieraffinaderijen. Deze laatste leveren zoals bekend een groot deel van de grondstoffen voor de chemische industrie. Vele chemische fabrieken staan ook vlak bij raffinaderijen of zijn er via pijpleidingen mee verbonden. De pijlsnelle groei van de chemische industrie komt tot uiting in een jaarlijkse groei van rond 17 percent. Een ander cijfer; in 1963 nam deze industrie 8,6 percent van de omzet van de gehele industrie voor haar rekening; in 1966 was dat 10,6 percent.

Bij de Nederlandse chemische industrie moeten wij een duidelijk onderscheid maken tussen de ontwikkeling van de zogenaamde 'bulkprodukten', die en masse gemaakt worden en het chemische 'kleingoed'. Onder bulkprodukten verstaat men halffabrikaten zoals ethyleen, propyleen, benzeen, styreen en dergelijke, die als grondstoffen gebruikt worden in de chemische industrie, die eindprodukten maakt. Het chemisch kleingoed zijn de talloze eindprodukten die deze industrietak voortbrengt.

Chemische reuzen

De 40 à 50 bulkprodukten worden door nog geen twintig ondernemingen voortgebracht. Bij deze twintig bevinden zich naast een aantal chemische reuzen de oliemaatschappijen die raffinaderijen in dit gebied hebben. De produktie van deze bulkprodukten vindt slechts plaats in het Deltagebied. De overige chemische industrie in ons land, bestaande uit ongeveer 400 bedrijven brengen samen ongeveer 2000 produkten voort. Dit gebeurt in het hele land en niet zo zeer geconcentreerd in een bepaald gebied.

De 'kleine' chemische industrie ontwikkelt zich iets sneller dan de andere industrie. De omzet is de laatste jaren met ongeveer *f* 250 miljoen per jaar vergroot. Vorig jaar bedroeg de omzet van deze produkten naar schatting ruim *f* 3,5 miljard. Dat is ongeveer een miljard meer dan de produktie van bulkprodukten, maar deze produktie breidt zich veel sneller uit namelijk met rond *f* 550 miljoen per jaar. Verwacht wordt dat in de naaste toekomst dit bedrag nog groter zal worden.

De jaarlijkse investeringen in de chemische industrie zijn bijzonder hoog en stijgen voortdurend. In 1965 werd er 850 miljoen in deze industrie gestoken, vorig jaar was dat *f* 1250 miljoen. Het telt ook wel lekker aan als je te maken hebt met investeringen die tenminste enige tientallen miljoenen guldens kosten. Het hoge investeringstempo heeft twee oorzaken: de groeiende afzet van bulkprodukten en concurrentieoverwegingen. De laatste speelt haast nog een belangrijkere rol dan de eerste.

Bij de snelle opkomst van de chemische bulkindustrie spelen naast de groeiende vraag nog een aantal andere factoren een belangrijke rol. Allereerst de gunstige ligging aan de Noordzee met een welvarend achterland West-Duitsland. Deze ligging is nog eens extra uitgebuit door de havenfaciliteiten die dit gebied biedt. De ontwikkeling van de Europoort tot geschikt industrieterrein is daar een prachtig voorbeeld. Het uitgraven van de monding van de Nieuwe Waterweg, zodat deze bevaarbaar wordt voor mammoettankers van 225.000 ton is een ander voorbeeld.

De stoot tot de ontwikkeling is echter gegeven door de vorming van de Euromarkt. Hierdoor ontstond een grote markt die het mogelijk maakte op grote schaal te produceren, wat onontbeerlijk is voor de chemische industrie. Bovendien bestond in het gebied van de Nieuwe Waterweg al een behoorlijke aardolie-industrie, die zo de grondstoffen voor de chemische industrie konden leveren. Deze stoot is pas in 1964 tot uiting gekomen sindsdien is de produktie jaarlijks met *f* 550 miljoen gestegen.

Een derde voordeel was de betrekkelijke grote arbeidsrust die Nederland kent die het voor investeerders aantrekkelijk maakt om hier hun projecten op te zetten. Een vierde factor is de ontdekking van grote voorraden aardgas, dat ook als grondstof voor de chemische industrie gebruikt kan worden. Draait de zaak eenmaal dan treedt er gewoon een sneeuwbaleffect op, want chemische bedrijven trekken andere.

Investeringen

Het is duidelijk dat dit investeringsspel, waarbij het gaat om honderden miljoenen alleen gespeeld kan worden door zeer grote ondernemingen. De chemische fabrieken worden ook neergezet door concerns wier jaaromzet één miljard of groter is.

Naast Shell en Esso, die grote chemische complexen bij hun raffinaderijen hebben staan, zitten alle grote Amerikaanse en Westduitse chemische concerns in het Deltagebied. Het grote Engelse concern ICI (jaaromzet *f* 12 miljard) heeft fabrieken op Rozenburg.

De grote Amerikaanse concerns die hier vestigingen hebben zijn:
Dupont de Nemours in Dordrecht
Union Carbide in Antwerpen
Monsanto in Antwerpen
Dow Chemical in Terneuzen
Celanese in de Botlek
Hercules in Middelburg

De eerste vijf van dit rijtje komen voor bij de lijst van ondernemingen die in de VS een omzet hadden van meer dan $ 1 miljard dus meer dan *f* 3,6 miljard. De grootste is Dupont die de twaalfde plaats inneemt met een omzet in de VS van *f* 10 miljard.

De drie grote Duitse chemische concerns die hier gevestigd zijn:
Hoechst in Vlissingen
Bayer in Antwerpen
Badische Anilin in Antwerpen

Ook deze drie concerns hebben jaaromzetten die liggen boven de 3½ miljard gulden. De enige Nederlandse bedrijven die in dit spel meespelen zijn de Koninklijke Zout-Organon, ontstaan uit de fusie tussen Zwanenberg-Organon en de Koninklijke Zout-Ketjen, en de Staatsmijnen. Het eerste concern heeft een omzet van *f* 1,6 miljard, terwijl de omzet van de Staatsmijnen daar niet ver meer vanaf is.

Vestigingsoverschot

Deze welvaartbrengende petro-chemische industrie zal veel mensen naar de Delta trekken die zich in hun vrije tijd moeten kunnen vermaken. Men is op het ogenblik ook bezig om van Veere een groot watersportcentrum te maken. Ook voor Zierikzee heeft men dergelijke plannen. Daarnaast verschijnen er op Walcheren en Schouwen-Duiveland steeds meer campings en bungalowparken.

Opvallend is ook dat de werkloosheid die zich in de meeste gebieden net zo ontwikkelt als in 1957, in Zeeland een ander beeld te zien geeft. Hier zijn de cijfers duidelijk beter dan bij de vorige bestedingsbeperking. Ook vertonen een aantal Zeeuwse plaatsen die jarenlang te kampen hebben gehad met een vertrekoverschot, een vestigingsoverschot. Voorbeelden hiervan zijn Terneuzen en Zierikzee.

FRITS ROEMERS

Twee foto's van de nieuwe fenol-fabriek van de Staatsmijnen in het Botlekgebied.

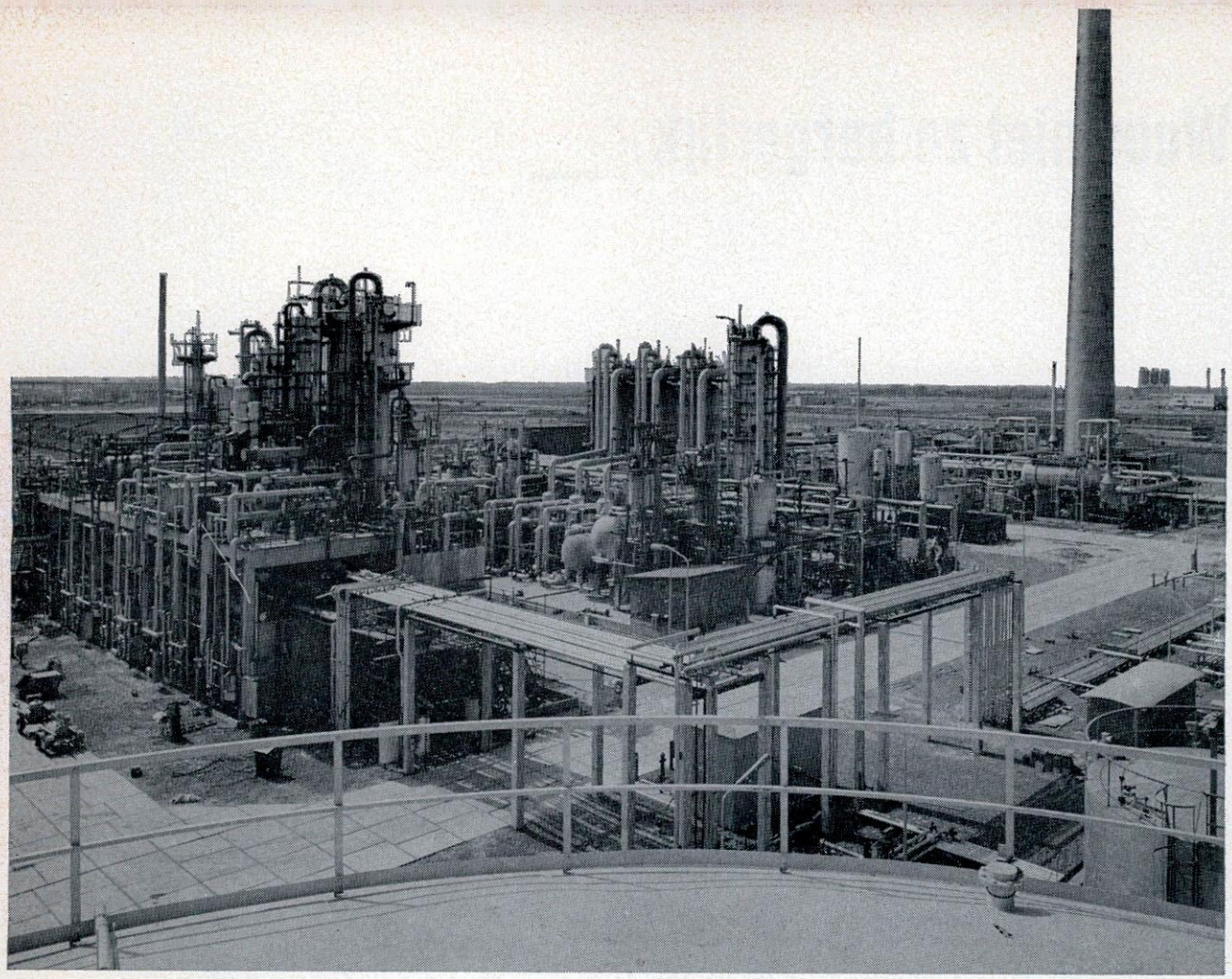

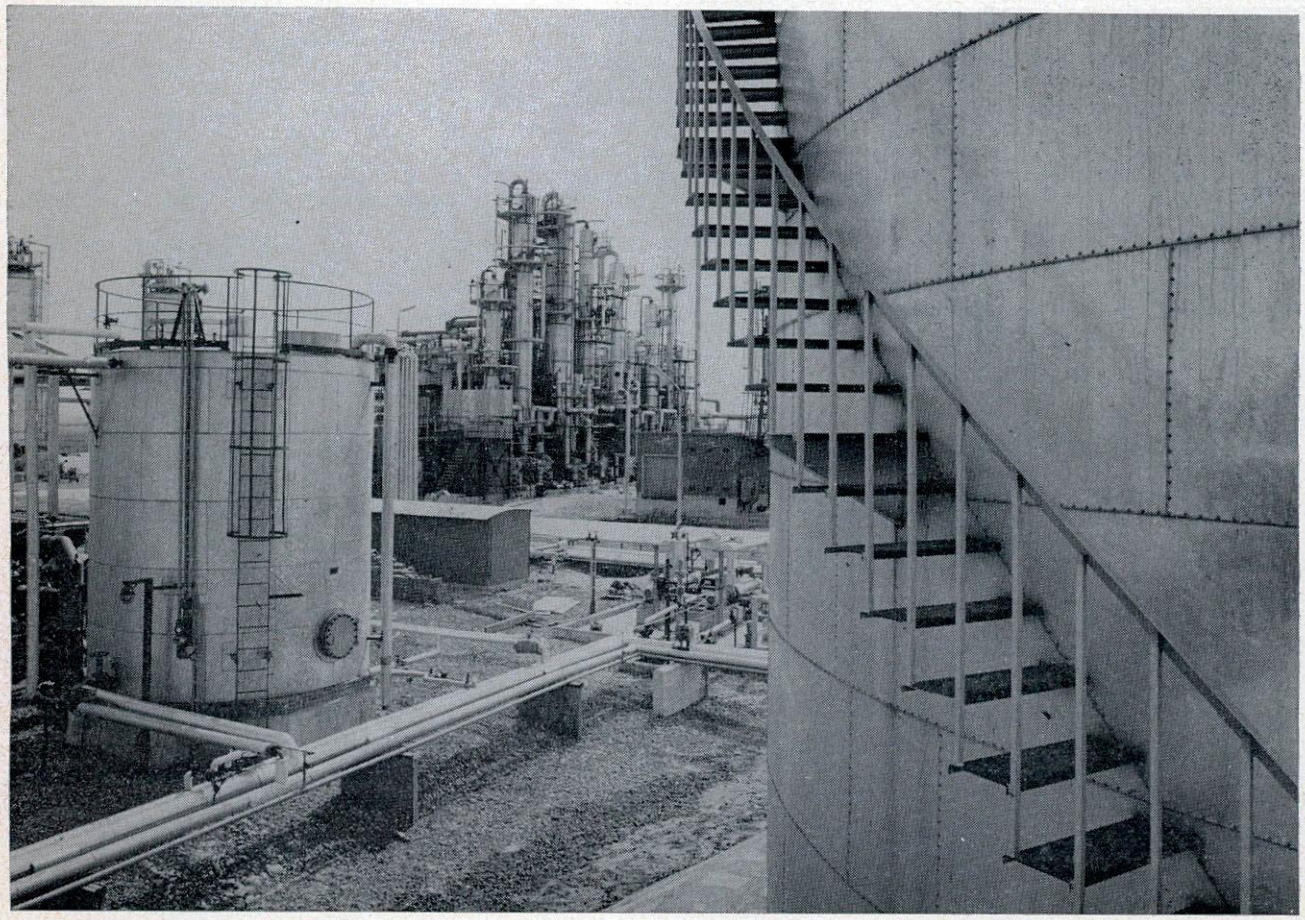

Wees niet zo burgerlijk

Een aangebroken pak maandverband is geen heel pak meer. Niets bijzonders, voor Quirine de Vries in — Wees niet zo burgerlijk — van de éénenveertigjarige schrijfster J. S. Henriksson niet anders dan een deel van de inventaris. Mèt de nylon nachtjapon, roze, en een pot cleansing cream in de rechter hanglegkast een deel van de flat van haar Zweedse vriend Gunnar. Die weer een deel van Quirine vormt, van haar levensdrang, haar verwachtingen, haar illusies. Aan te vullen met de idealistische en geile Poolse graaf, buurman van Gunnar, de zorgzame en burgerlijke ouders van Quirine in Friesland of de door haar afwezigheid zo aanwezige Esther, de vrouw van Gunnar.

Eén en ander wijst vermoedelijk op een ietwat gecompliceerde rotzooi. Vandaar een verduidelijking: Aan het begin van het verhaal — Wees niet zo burgerlijk — vinden wij een Quirine die naar Stockholm vertrekt. Haar bezit: Het eindelijk vrij kunnen zijn èn haar ouders om op af te geven.. Vader raadt dochter aan om spaarzaam te zijn en goed op zichzelf te passen. Het laatste lukt niet zo best. Quirine ontmoet in de trein Gunnar die in Parijs een tijd als tekenaar heeft gewerkt en nu teruggaat om o.a. de scheiding met zijn Esther te regelen.

(. . .) 'Gunnar liet zijn oogleden zakken, tilde haar rok op en wreef zacht en met zijn gezicht naar het raam gewend, haar knieholten, en Quirine keek alsof ze op een adder zat en schoof een eindje op, maar hij klemde zijn hand om haar been en bleef hardnekkig haar knieholten wrijven en nog voor de trein Kopenhagen bereikte ging de vriendschap ('ik heb een coupé alleen,' zei Gunnar) over in een verhouding'. Dat was het dus. Niet gek, maar ook niet om over naar huis te schrijven. 'Ze nam haar poederdoos, keek in het spiegeltje. Ze had geen ander gezicht gekregen. 'De eerste keer is het nooit volmaakt,' zei Gunnar en pulkte in zijn neus. (. . .)'

Hoe verder van huis en hoe dichterbij Stockholm, waar zij als handelscorrespondente zou gaan werken, gaat Quirine haar ouders anders zien. Een herwaardering die Gunnar niet alleen niet waardeert, maar waarvoor hij ook geen begrip kan opbrengen. Desondanks gaat Quirine met hem mee naar zijn flat. Doel: Samenwonen. Daartoe gaat Gunnar nog wel even naar zijn vrouw en blijft Quirine alleen achter in de flat. Eerder aangegeven graaf komt langs. Praten, drinken, lachen, Quirine noemt zich een dure hoer, graaf en Quirine naar bed. Graaf terug naar zijn vrouw.

Quirine (. . .): 'Ze boog zich voorover, zoende haar spiegelbeeld. Ze had de familie-eer gered, alle burgerlijkheid was van haar afgevallen, ze was met een edelman naar bed geweest. Ze strekte haar armen, bekeek zich nog eens, en terwijl ze haar handen bij elkaar bracht, zoals ze eens een ballerina had zien doen, schoot haar te binnen, dat hij haar niet de prijs had gevraagd, dat hij haar niet had geloofd, dat ze voor hem was geweest, voor iedereen zou blijven, een burgerlijke juffrouw, dat een nacht met een edelman haar niet veranderen kon, tien nachten niet, tien edelmannen niet, omdat' (. . .!)

Doodziek van eenzaamheid

Tot veel verder denken brengt Quirine het uiteindelijk niet. Zij braakt alles uit. Eten en drank van de dag en de avond die Gunnar al weg is. Het is een spugen uit en op Gunnar, zijn Esther, de edelman, het leven dat zij zou leven. Een spugen op zichzelf. Zij, Quirine de Vries die het wel zou maken. Die van het veilige en geregelde ouderlijke milieu moest kotsen en daarom vertrok. Uiteindelijke aankomst: Een Quirine, doodziek van eenzaamheid op een flat in Stockholm, met alleen zichzelf en daarmee de panische angst voor de volgende dag. Hoe het die dag en daarna zal zijn? Of Gunnar terugkomt, of de graaf opnieuw Gunnar vervangt, of Quirine hen de deur en het bed uitschopt, of zij in verwachting raakt, of zij teruggaat naar haar zo geregeld en veilig levende ouders?

De schrijfster vermeldt het niet. Gelukkig niet. Daardoor nl. blijven er alle mogelijkheden voor de lezer om vanuit de ontluistering in — Wees niet zo burgerlijk — te speculeren en te interpreteren. Of dit tot eigen eenzaamheid-isolering of juist tot ontstellende zelfgenoegzaamheid leidt, moet ik in het midden laten. Evenzo of het één niet met het ander samenhangt, het misschien zelfs wel kan insluiten.

— Wees niet zo burgerlijk — is een verhaal vol cynisme. Soms zelfs lijdt het bijna aan een teveel of wel is cynisme aanwezig op een moment dat dat (nog) niet mogelijk lijkt te zijn. Ik denk hierbij — bijvoorbeeld — aan de reactie van Quirine, nadat zij door Gunnar ontmaagd is. Staat echter tegenover dat, bij herlezing van het verhaal, juist dat vroegtijdig cynisme de onvolwassenheid van Quirine min of meer blijkt te onderstrepen, en het verhaal mede naar een (anti)climax voert. In hoeverre de schrijfster hierin nu volledig slaagt moge discutabel zijn, duidelijk is wel dat het cynisme voortkomt uit het bij herhaling ervaren van onbegrip bij de ander zowel als bij zichzelf. Bij momenten uitmondend in een stille, verlammende radeloosheid. Wij zien in het titelverhaal — Wees niet zo burgerlijk — evenals in de andere zeven verhalen uit de bundel steeds mensen die in zichzelf en in de ander verstrikt raken, of (hun) leven als zodanig ervaren.

In — You're cute — is er de jeugdige hoofdpersoon, haar moeder, haar grootmoeder, en de piloot die verborgen moet worden gehouden. Een gevaarlijke situatie maar het doorbreekt tenminste de plattelandsoorlogssleur van de drie vrouwen. Met de komst van de piloot verdwijnt de zorgzame grootmoeder naar de achtergrond. Dochter en moeder zorgen voor de man. Zijn verwondingen zijn niet dodelijk. Hij blijft *leven*. Het geeft de dochter de gelegenheid hem dagenlang voedsel te brengen in zijn samen met moeder en grootmoeder gebouwde hut-schuilplaats. Tot de piloot op een dag tegen haar zegt: 'you're cute,' en dochter aan moeder vraagt wat dat betekent. 'Cute,' zei haar moeder, 'cute is zoveel: snoezig, schrander, vernuftig, bij de hand, kortom good-looking and brains.' Dochter kent de betekenis. Moeder eveneens trouwens. De laatste verzorgt zichzelf meer nog dan tevoren en helpt de piloot op haar manier. Wat dat inhoudt blijkt aan het slot van het verhaal wanneer de dochter naar de hut rent om te zeggen dat er Duitsers aankomen:

(. . .) 'Het was zo stil bij de schuilplaats dat ze eerst dacht dat de Duitsers er al waren geweest, hen hadden meegenomen, hen hadden doodgeschoten. Maar als dat zo was, hadden ze zeker een wacht uitgezet, een wacht om haar te vangen, mee te nemen, dood te schieten. Ze legde haar oor tegen de carbolineum planken, hoorde niets, sloop naar de deur, opende hem. De twee op de grond, de armen om elkaar, de monden op elkaar, golfden, werden zwart, de dekens waaronder ze lagen, golfden, werden zwart, de vloer golfde, werd zwart, de wanden golfden, werden zwart, alles — alles — golfde, werd zwart (. . .)

(. . .) 'Go away,' zei ze, 'go straight on — there there' en ze wees verder het riet in, 'never come back' en ze begon op te ruimen, zijn sporen uit te wissen, rolde de dekens op, liet ze in het water zinken, sloeg de kopjes stuk, liet de scherven in het water zinken, ze hoorde niet wat ze zeiden, hoorde niet wat ze deden, ze was te druk bezig — op te ruimen, de sporen uit te wissen, de scherven te laten verdwijnen.'

Activerende rol

Speelt in het verhaal — Wees niet zo burgerlijk — de afwezige Esther een activerende rol in het geheel, in — You're cute — is het de gearresteerde vader, — volgens de laatste berichten zal hij naar Buchenwald worden getransporteerd —, die de verhouding tussen dochter en moeder beïnvloedt. Andere overeenkomst tussen beide verhalen is dat Quirine zowel als de dochterfiguur uit — You're cute — in het begin (dag)dromen van de grote geliefde die zij eens zullen ontmoeten. Beiden houden uiteindelijk niet meer over dan een nogal lege realiteit. Vooral het 'weglatend' invoeren van de ander is opmerkelijk. Het doet de in het verhaal aanwezige personages des te

BOEKBESPREKING

sterker uitkomen, en geeft aan hun gedragingen een spanning mee die metdreigend-slechts zwak is aangeduid.

Een ander verhaal uit — Wees niet zo burgerlijk — is — De laatste boot — het letste tremmetje —. De geschiedenis van een jongetje dat zo hoog nodig zijn Joods klasgenootje kapot moet maken. Daarin niet geheel slaagt, maar tenslotte toch alles 'goed' komt. Korte constatering, vijfentwintig jaar na de oorlog, van de hoofdpersoon uit dit in z'n soberheid letterlijk verschrikkelijke verhaal:

(. . .) 'Rest mij nog — Rolf. Zijn geschiedenis is kort. De Duitsers hebben met hem gedaan, wat ik op het schoolplein met hem had willen doen, ze hebben hem vernietigd. Ze hebben hem vernietigd op vernuftige wijze en in georganiseerd verband en ze hebben het humaner gedaan dan ik had willen doen, want ze hebben hem niet geslagen of getrapt, maar ze hebben hem pijnloos vergast. Ik denk niet veel aan hem. Ik heb er geen tijd voor' (. . .)

De — ik — is arts, drukke praktijk met nogal veel bevallingen . . . In het verhaal — De gele tube tandpasta — is een meisje met haar moeder op vakantie in een hotel. Een ieder is lief en aardig voor haar, maar 's nachts wrijft het meisje met een tube tandpasta over haar lichaam om zodoende haar verongelukte vader op te roepen. Ofschoon er wel contact ontstaat, blijft de vader ook dood. Het verhaal — De sjaal — laat zich niet weergeven. Elke samenvatting zou het kapot maken. Het kortste verhaal uit de bundel, ongeveer drie pagina's, gaat over man die vrouw naar trein brengt omdat vrouw de kerstdagen zal doorbrengen bij man van wie zij houdt. Regel voor regel de eerder genoemde stille, verlammende radeloosheid. Titel: — Het spijt me zo —.

Menselijk tekort

Eenzaamheid, cynisme, onbegrip, al met al in — Wees niet zo burgerlijk —. Begrijpelijk, valt immers om ons heen ook wel te noteren, maar ook gevaarlijk. Zoveel hedendaagse schrijvers en schrijfsters brengen het al tot uitdrukking. Knap, soms mogen wij zelfs van zéér gaaf spreken. Maar komt alles in feite niet voort uit een wel wat al te hevige behoefte tot zelfbevrediging. . . En uiteindelijk behoeft het probleem van de één toch niet dat van de ander (de lezer) te zijn. Moeilijk hebben wij het allemaal wel eens. Wij weten dat het leven heus niet altijd een lolletje is. Wij kennen allen wel het bestaan van zoiets als onbegrip of menselijk tekort. Bij herhaling wordt er via televisie, radio en krant over gesproken, en niet te vergeten door ons zelf. Het is ons bijna al zó eigen geworden dat wij ons nauwelijks nog een leven zonder menselijk tekort durven voorstellen. Zou ook weer zo'n wennen worden. . . Bovendien, hoe talentvol ook gecamoufleerd, is praktisch niet elk hedendaags boek één opeenstapeling van frustaties van de auteur? Zoiets als autobiografische complexenschrijverij?

Voor het antwoord op deze vraag aan auteur zowel als, wie weet, aan onszelf kunnen wij in — Wees niet zo burgerlijk — ook terecht. J. S. Henriksson biedt de lezer die service in het verhaal — Het weggetje uit mijn jeugd —. Een opmaken van de balans met als inzet de zelfmoord. Geschreven met de spanning van een thriller, noteert hier iemand het verlies dat niet thuis te brengen is. Een ingrijpend relaas rond het — wie ben ik —. Zin helt over naar waanzin. Leven snelt richting dood. Uitkomst, slot van het verhaal? Daar waar de lezer begint te *leven*, de dreun, die dit — Het weggetje uit mijn jeugd — van begin tot en met het einde is, begint door te werken. Als houvast en schrale troost twee citaten uit het verhaal:

(. . .) 'het weggetje uit mijn jeugd is niet onvindbaar, maar omgeploegd.' En ook (. . .): 'Misschien had ik alles beter verdragen, wanneer mijn hoop op communicatie geringer was geweest (. . .)' Maar die hoop was-is niet geringer, en er moet hoe dan ook (door) geleefd worden. Iets van dat — hoe — ligt in alle verhalen uit — Wees niet zo burgerlijk — opgesloten. J. S. Henriksson geeft ons, vanuit haar pijnlijk scherp observatievermogen, een leven van details, dikwijls zo klein dat ze niet direct opvallen. Totdat wij merken dat het verhaal plotseling *volledig* op ons afkomt. Alle details blijken essentiële bestanddelen voor het geheel te vormen. En daarmee voor het onherroepelijke dat het verhaal stelt. Wel of niet aangenaam, het is een verrassing. De verhalen nl. lezen stuk voor stuk gemakkelijk, je vliegt als het ware door de tekst heen. En dan toch op een gegeven moment die betrokkenheid met dat element van onherroepelijkheid? Oorzaak? Gedeeltelijk door de reeds opgemerkte geraffineerde wijze waarop J. S. Henriksson de details doseert, maar vooral door haar veelvuldig functioneel dialooggebruik. Nooit is een opmerking van de één tot de ander in de verhalen irrelevant. Het geeft de personages steeds (meer) gestalte, maar zonder dat daardoor de vaart van het verhaal ook maar één moment beperkt wordt. Integendeel. Het langs elkaar heen leven wordt er op een schrijnende manier alleen nog maar flitsender door.

Debuut

— Wees niet zo burgerlijk — is een debuut. J. S. Henriksson publiceerde vóór bundeling enkele verhalen in het tijdschrift Tirade. Vergelijking met eigen werk, in de zin van een bepaalde ontwikkeling, is daardoor onmogelijk. Haar vaak keihard aandoende wijze van schrijven deed mij soms aan het bekroonde — Een tevreden lach — van de schrijfster Andreas Burnier denken. Hetgeen een compliment voor laatstgenoemde betekent. Enige jammerlijke van — Wees niet zo burgerlijk — lijkt mij de flaptekst. En daarin in het bijzonder het spreken over 'het botsende spel van burgerlijkheden en antiburgerlijkheden.' Behalve dat dit nogal arrogant aandoet, is het ook misleidend. Het zou de lezer ten onrechte de indruk kunnen geven dat het in de verhalen gaat over een bepaalde groep mensen met een bepaald normbesef. Jammerlijk, omdat — Wees niet zo burgerlijk — juist handelt over mensen die milieu- noch situatiegebonden zijn. — Wees niet zo burgerlijk — is een plaatsbepalende kreet. Een kreet met een ondertoon van wanhoop. Geslaakt door mensen die, hoe dicht ook bij elkaar bestaand, soms storend veel notie hebben dat een ieder z'n eigen verre wereld leeft, of kennelijk moet leven.

DICK ZAAL

— Wees niet zo burgerlijk — van J. S. Henriksson is een uitgave van De Bezige Bij. LRP 211. Prijs: f 6,50.

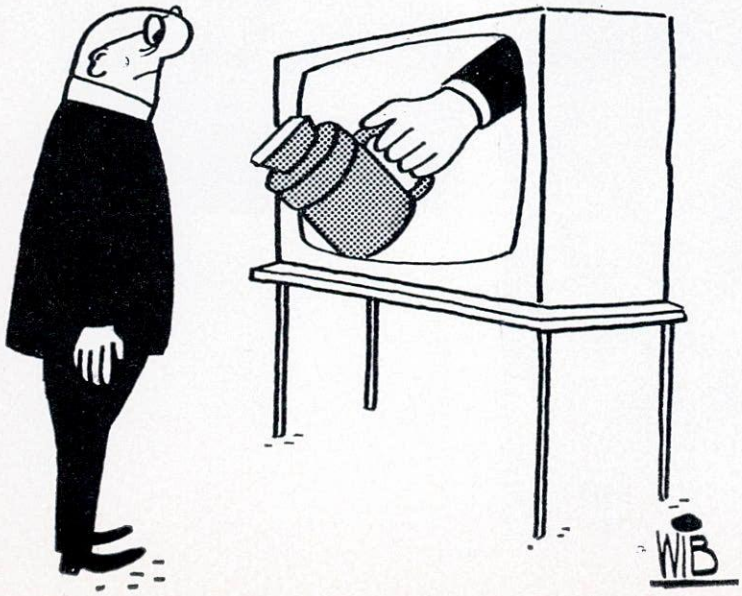

AMBACHTEN
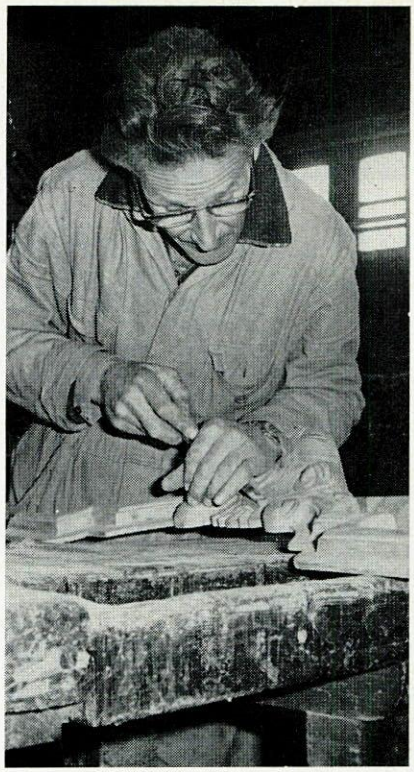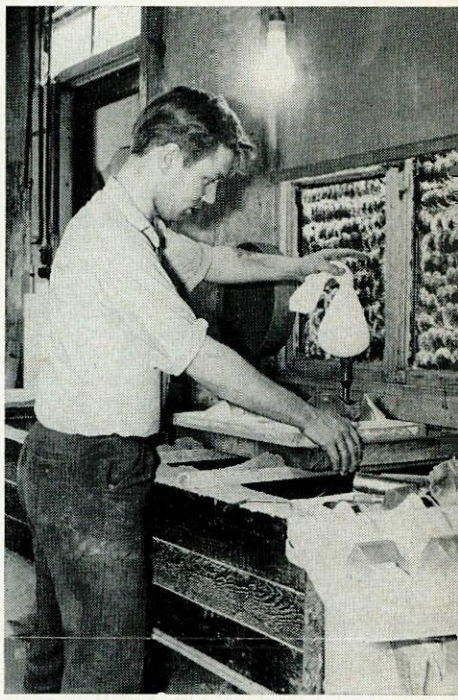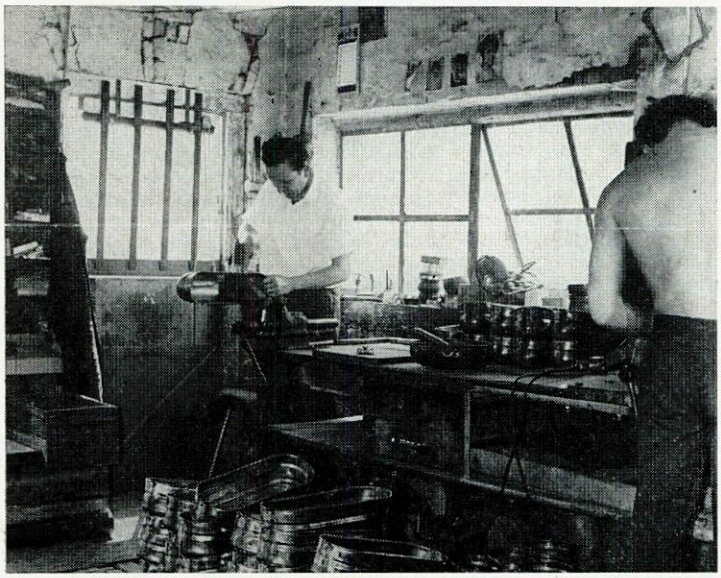
De eenling, de man die alles nog met de hand maakt, verdwijnt. De machines nemen het werk van de ambachtsman over. Over enige jaren zijn ze er niet meer. Tom Weerheym heeft, voordat het zover is, enige ambachtslieden voor het nageslacht vastgelegd. Vandaar dat wij ze u met plezier op deze achterpagina van EGO laten zien. Opdat men niet vergete!